

NUMATYTŲ NEPILNAMEČIAMS BAUDŽIAMŲJŲ TEISINIŲ SANKCIJŲ PASKIRTIS

Romualdas Drakšas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės katedros
docentas socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-00117, Vilnius.
Tel. (+370 5) 236 61 67

Straipsnyje nagrinėjami numatytų nepilnamečiams baudžiamųjų teisinių sankcijų paskirties klausimai, siejant juos su trijų esminių baudžiamosios teisės principų – teisingumo, humanizmo bei būtinos ir tinkamos intervencijos proporcingumo – vykdymo užtikrinimu.

The article focuses on the nature of criminal legal sanctions imposed on juveniles and analyses it in the context of the need to insure the implementation of three fundamental principals of criminal law namely equity, humanism and proportionality of necessary and adequate intervention.

Įvadas

Baudžiamosios teisės doktrinoje teigiama, kad nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę reikėtų suprasti kaip valstybės ir nepilnamečio baudžiamąjo teisinio santykio įgyvendinimą. Ši atsakomybė gali būti įgyvendinta įvairiomis formomis, iš jų nepilnamečiams skiriamomis baudžiamosiomis teisinėmis sankcijomis. Nagrinėjant nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės problemas labai dažnai iškyla klausimas: kokia nepilnamečiams skiriamų baudžiamųjų teisinių sankcijų, kaip baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo formų, paskirtis. Įtvirtindamas specialią nepilnamečiams taikomų poveikio priemonių sistemą ir numatydamas specialią jos paskirtį, įstatymų leidėjas sudarė teisinį pagrindą sudėtingam nepilnamečių resocializacijos procesui.

I. Nustatant nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę už neteisėtus veikos padarymą ir įtvirtinant tam tikrą taikomų jiems baudžiamąjo poveikio priemonių sistemą, itin didelę svarbą turi esminių baudžiamosios teisės principų įgyvendinimo užtikrinimas. A. Drakšienės nuomone, galima išskirti tris svarbiausius baudžiamosios teisės principus: teisingumo, humanizmo, būtinos ir tinkamos intervencijos proporcingumo [10]. Reikėtų sutikti su minėta nuomone, kad išvardyti principai yra vieni iš pagrindinių baudžiamosios teisės principų, tačiau būtina pabrėžti, kad, be jau nurodytų, kaip turinčius didelę reikšmę įgyvendinant nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę reikėtų išskirti: teisėtumo principą, asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizavimo principą bei žinomą principą – *Nullum crimen, nulla poena*

sine lege (niekas negali būti pripažintas kaltas ir nubaustas, jeigu nėra įstatymo).

1. *Teisingumo* principas numato visapusišką baudžiamaisiais įstatymais ginamų gėrių apsaugą (tai – žmogaus gyvybė, sveikata, nuosavybė, laisvė ir kt.). Prof. W. Hassemerio nuomone, baudžiamoji teisė turėtų duoti proporcingą, nuolatinį ir teisingą atsaką sunkiems teisiųjų gėrių pažeidimams, remdamasi viltimi, kad šis atsakas visų piliečių sąmonėje viešai paliudys ir patvirtins, kad turi būti laikomasi fundamentalinių normų, kurios yra pažeidžiamos nusikaltimu [5, p. 24–25]. Vertinant teisingumo principo turinį reikėtų atkreipti dėmesį tiek į įstatymų leidėjo poziciją priimant baudžiamuosius įstatymus dėl nepilnamečių padarytų nusikaltimų, tiek į praktinį šio principo taikymą skiriant jiems bausmę. Teisingumas – visų pirma teisingas baudžiamasis įstatymas, sudarantis sąlygas vienodai teismų praktikai. Tačiau šis principas savaime nepaneigia to, kad tam tikrų asmenų kategorijų (nepilnamečių), esančių skirtingoje padėtyje, atžvilgiu gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas. Teismas klauso tik įstatymo, todėl jis privalo derinti įstatymo jam suteiktą laisvę ir vienodą baudžiamąjį poveikio priemonių parinkimo bei skyrimo praktiką, neatsižvelgiant į teisėjo nuotaką ar bylos nagrinėjimo vietą ir laiką. Todėl nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai pirmiausia turi būti įstatymu tinkamai sureguliuoti. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2003 m. birželio 10 d. nutarime yra konstatavęs, kad „Konstitucijoje įtvirtintas prigimtinio teisingumo principas suponuoja tai, kad baudžiamajame įstatyme nustatytos bausmės turi būti teisingos. Teisingumo ir teisinės valstybės principai *inter alia* reiškia, kad valstybės taikomos priemonės turi būti adekvačios siekiamam tikslui. Taigi bausmės turi būti adekvačios nusikalstamoms veikoms, už kurias jos nustatytos; už nusikalstamas veikas ne-

galima nustatyti tokių bausmių ir tokių jų dydžių, kurie būtų akivaizdžiai neadekvatūs nusikalstamai veikai ir bausmės paskirčiai“ [1]. Teisingumo principas skatina teismą atsižvelgti tiek į nukentėjusiojo, tiek į teisiamojo interesus, jo pasitaisymo galimybes. Vadovaudamasis bendraisiais bausmės skyrimo pagrindais, teismas turėtų kaltininkui parinkti tokią bausmę, kuri labiausiai pozityviai veiktų nepilnametį asmenį ir užkirstų kelią nusikalstamo elgesio recidyvui. Teisingumo principo įgyvendinimas kartu reikalauja visapusiškos baudžiamaisiais įstatymais ginamų gėrių (žmogaus gyvybės, sveikatos, nuosavybės, laisvės ir t. t.) apsaugos. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1993 m. gruodžio 13 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamąjo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ pažymėjo, jog „negalima teigti, kad visuomenė yra teisinga ir humaniška, jeigu nusikaltėliai gali elgtis laisviau negu žmonės, kurie laikosi įstatymo reikalavimų“ [2].

2. *Humanizmo* principu (literatūroje dažnai įvardijamu represijos ekonomijos principu) teismas skatinamas atsižvelgiant į nepilnamečio interesus ir jo resocializacijos¹ galimybes, skirti jam kaip galima švelnesnę bausmę arba pakeisti ją auklėjamojo poveikio priemonėmis [7, p. 12]. Paminėtina, kad humanizmo principas įtvirtintas Konstitucijos 21 straipsnyje. Tai labai svarbus nepilnamečių baudžiamą-

---

¹ Resocializacija – poveikio visuma, kuria eliminuojama destruktivi asmens socializacija. Resocializacijos metu nepilnametis atsisako vieno gyvenimo būdo dėl kito, kuris skiriasi nuo pirmojo. Tai iš esmės visumą poveikių, kuriais siekiama keisti nepilnamečio asmenybės poreikius, interesus, jo gyvenimo tikslus ir vertybes bei užtikrinti tokį jo elgesį, kuris būtų jam naudingas ir kartu atitiktų visuomenės interesą.

jai atsakomybei, jai įgyvendinti principas. Konstitucijos nuorodos, kad negalima žmogaus kankinti, žaloti, žeminti jo orumo, žiauriai su juo elgtis, reiškia, jog baudžiamieji įstatymai privalo įtvirtinti humanišką elgesį su visais teisiamaisiais, taip pat su nepilnamečiais. Šis Konstitucijos reikalavimas reiškia, kad baudžiamieji įstatymai privalo užkirsti kelią ikiteisminio tyrimo, teismo proceso ar bausmės atlikimo metu taikyti tokias priemones ir suvaržymus, kurie nenumatyti įstatymo ir tyčia sukelia žmogui kančias ir žemina jo orumą. Kartu šis principas įtvirtina visų žmonių kaip visuomenės narių saugumą normaliomis gyvenimo ir bendravimo sąlygomis, t. y. saugumą nuo nusikaltimų ir juos darančių asmenų. Taigi šis principas, viena vertus, užtikrina teisiamojo teise, kita vertus, jis užtikrina ir visuomenės narių teisę į saugų gyvenimą (humanizmas teisiamojo atžvilgiu ir humanizmas visuomenės atžvilgiu).

3. Šiuo požiūriu baudžiamoji teisė turi išlaikyti *būtiną ir tinkamą intervencijos nepilnamečiams proporcingumo* principą. Paminėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, jog „už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotiniai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti“ [4]. Šis principas iš esmės yra viena iš sudedamųjų atsakomybės individualizavimo principo dalių. Tačiau šiuo atveju jį norėtųsi išskirti kaip atskirą tinkamos nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo principą. Būtiną ir tinkamą intervencijos nepilnamečiams proporcingumo esmė yra ta, kad taikoma už padarytą nusikalstamą veiką sankcija būtų neišvengiama dėl padaryto nusikaltimo sunkumo, tačiau kartu ji būtų pakankama nepilnamečio asmenybės korekcijai. Visais atvejais šis principas reikalauja, kad taikomos

baudžiamajame įstatyme numatytos poveikio priemonės ne tik būtų adekvačios nusikalstamos veikos pavojingumui, bet ir nepilnamečio kaltininko asmenybei. Pirmiausia dėmesys turėtų būti skiriamas ne represinėms baudžiamosios justicijos poveikio priemonėms, bet teigiamoms (šeimos, savanorių, kitų bendruomenės grupių ir pan.) priemonėms, prisidedančioms prie nepilnamečio gerovės ir leidžiančioms veiksmingai, teisingai ir žmogiškai elgtis su įstatymą pažeidusiu nepilnamečiu.

4. *Teisėtumo* principas gali būti suprantamas dvejopai. Visų pirma tai griežtas įstatymų laikymasis, kuris padėtų išvengti esminių nepilnamečių asmenų (tiek įtariamųjų, kaltinamųjų ar teisiamųjų, tiek nukentėjusiųjų ar kitų proceso dalyvių) teisių pažeidimo. Kita vertus, teisėtumo principas įgyvendinamas ir primant įstatymus, užtikrinančius žmonių saugumą. H. Kelsenas pabrėžė, kad „teisė, nustatydamą sankcijas, mėgina skatinti žmones elgtis pagal jos įsakymus tuo atžvilgiu, kad noras išvengti sankcijų tampa nurodyto elgesio motyvu.“ [8, p. 66]. Todėl baudžiamieji įstatymai turi būti aiškiai ir tiksliai suformuluoti, kad nekiltų abejonių dėl jų prasmės, taip pat jie turi būti skirti visuomenės interesams užtikrinti, o ne prieštarauti jiems.

5. *Kalto asmens atsakomybės principas*. Pagal Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalį asmuo laikomas nekaltas, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Lietuvos Respublikos baudžiamosio kodekso (toliau – BK) 2 straipsnyje, reglamentuojančiame pagrindines baudžiamosios atsakomybės nuostatas, numatyta, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo buvo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio. Vadinasi, baudžiamoji atsakomybė siejama su asmens pripažini-

mu kaltu ir šis principas nurodo, kad tik kaltas padaręs nusikalstamą veiką asmuo gali atsakyti. Taigi net ir padarius nepilnamečiui baudžiamajame įstatyme numatytą veiką baudžiamoji atsakomybė gali jam ir nekilti, jei toji veika padaryta nesant kaltės.

1215 metais viename iš pirmųjų teisės aktų Didžiojoje laisvių chartijoje (*Magna Charta*) buvo įtvirtintas nekaltumo prezumpcijos principas. Didžiosios laisvių chartijos 39 straipsnyje buvo įtvirtinta tokia nuostata, kuri turėjo didelę reikšmę įtvirtinant žmogaus teises – pripažinimą kaltu tik teismo nuosprendžiu ir tik pagal įstatymą: „Nė vienas laisvas žmogus negali būti areštuotas, įkalintas kalėjime arba netekti nuosavybės kitaip kaip tik pagal teisėtą nuosprendį ir tik pagal šalies įstatymą“ [18]. Dabar šį principą įgyvendinančių teiginių galima rasti tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijoje², tiek Lietuvos Respublikos BK³. Šis principas įtvirtinamas ne tik nacionalinėje teisėje, bet ir tarptautiniuose aktuose. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 straipsnis teigia, kad „kiekvienas žmogus, kaltinamas padaręs nusikaltimą, laikomas nekaltu tol, kol jo kaltumas bus nustatytas įstatymo tvarka viešo teismo nagrinėjimo metu, kur jam bus sudaromos visos būtinos gynybos garantijos [16, p. 14]. Analogiška nuostata įtvirtinta Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnyje [16, p. 38] ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnyje [3]. Visos šios nuostatos tai-

² Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnyje teigiama: „Asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu.“

³ Baudžiamojo kodekso 2 straipsnyje, reglamentuojančiame pagrindines baudžiamosios atsakomybės nuostatas, numatoma, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo buvo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio.

komos ir nepilnamečiams. Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnyje *expressis verbis* nurodoma, jog valstybės privalo užtikrinti, kad būtų nepriekaištingai laikomasi nekaltumo prezumpcijos, kol nepilnamečio kaltė nebus įrodyta pagal įstatymus.

6. *Nullum crimen, nulla poena sine lege* (niekas negali būti pripažintas kaltas ir nubaustas, jeigu nėra įstatymo). Šis principas nusako baudžiamojo įstatymo reikšmę pripažįstant asmenį esant kaltą ir įgyvendinant baudžiamąją atsakomybę.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 7 straipsnio pirmojoje dalyje nustatyta: „Niekas negali būti nuteisas už veiksmus ar neveikimą, kurie pagal galiojusius jų įvykdymo momentu valstybės vidaus įstatymus ar tarptautinę teisę nebuvo laikomi nusikaltimais. Taip pat negali būti skiriama griežtesnė bausmė negu ta, kuri galėjo būti taikyta nusikaltimo padarymo momentu“ [3]. Baudžiamųjų įstatymų grįžtamojo galiojimo draudimas taip pat įtvirtintas BK 7 straipsnio trečiosios dalies normoje: „Įstatymas, nustatantis veikos nusikalstamumą, griežtinantis bausmę ar kitaip sunkinantis veiką padariusio asmens teisinę padėtį, neturi grįžtamosios galios.“

Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statute numatyta, kad „Pagal šį Statutą asmuo netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn, jei tiriamas elgesys padarymo metu nėra pripažįstamas nusikaltimu, priklausančiu Teismo jurisdikcijai“ [15]. Taip pat šiame statute nurodytas būtinumas aiškinti nusikaltimo sąvoką labai tiksliai nesivadovaujant jokia analogija.

Taigi visose šiose normose yra suformuluotas pagrindinis baudžiamosios teisės principas, kuris taip pat laikomas ir nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės principu: *nullum crimen, nulla poena sine lege*, kuris reiškia, kad asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn tik už tokią veiką, kuri jos padary-

mo metu buvo numatyta baudžiamajame įstatyme kaip nusikaltimas ar baudžiamasis nusizengimas, ir kad draudžiama taikyti asmeniui griežtesnę bausmę, nei nustatyta įstatyme, galiojusiam veikos padarymo metu. Paprastai teisės sistemoje taikoma taisyklė *lex retro non agit* (įstatymas neturi grįžtamosios galios) baudžiamajoje teisėje kartais keičiama į taisyklę *lex benignior retro agit* (įstatymas turi grįžtamąją galią). Tik išimtiniais atvejais įstatymų leidėjas, specialiai tai aptaręs, gali nustatyti baudžiamajo įstatymo grįžtamąją galiojimą. Suprantama, kad konstatavus, jog „negalima iš asmens reikalauti laikytis taisyklių, kurių jo veiklos metu nebuvo, ir todėl jis negalėjo žinoti būsimų reikalavimų“ ir kad „teisės subjektas turi būti tikras, kad jo veiksmai, padaryti vadovaujantis teisės aktais, galiojusiai jų padarymo metu, bus laikomi neteisėtais“ bei akcentavus būtinumą nustatyti stabilią teisinę tvarką, pabrėžus, kad teisės aktai negalioja atgal, toks teisinis reguliavimas, kuriuo nustatomos sankcijos už praeityje įvykdytas veikas (neveikimą), pagrįstai būtų laikomas ydingu tiek Konstitucijos [9, p. 70], tiek baudžiamosios teisės požiūriu.

Visus šiuos principus būtų galima įvardyti kaip pagrindines, atramines idėjas, esminius teisės pradus, kurie nulemia ir išreiškia nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės esmę bei jos paskirtį. Jie glaudžiai susiję su Vaiko teisių konvencijoje įtvirtintų vaiko (nepilnamečio) teisių ir interesų apsauga, taip pat jo asmenybės formavimosi ypatumais, reakcija į socialinės aplinkos poveikį, kaltės suvokimu ir atgaila dėl padarytos nusikalstamos veikos. Išskirtus principus galima teigti esant kriterijumi, padedančiu patikrinti, ar įstatymų leidėjas, įtvirtindamas nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės nuostatas, ir teismas, individualizuodamas jiems taikomas poveikio priemones, nepažeidžia tam tikrų teisinių standartų. E. Kūrio teigimu, šiuo požiūriu teisės principai yra

imperatyvūs: jie brėžia elgesio ribas, kurių nevalia peržengti. Šių ribų peržengimas, nukrypimas nuo teisės principų visada yra teisinio reguliavimo nenuoseklumo, prieštaravimo požymis ir duoda pagrindą kritikuoti atitinkamus teisės aktus ar pareigūnų veiklą [9, p. 11].

Igyvendindamas esminius baudžiamosios teisės principus įstatymų leidėjas stengėsi suderinti nepilnamečio nubaudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo amžiaus ir socialinės brandos išskirtinėmis savybėmis, todėl Baudžiamajame kodekse įtvirtino specialią nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtį (BK 80 str.):

- 1) užtikrinti, kad atsakomybė atitektų šių asmenų amžių ir socialinę brandą;
- 2) riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes;
- 3) padėti nepilnamečiumi pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant baudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priešasčių šalinimu;
- 4) sulaikyti nepilnamečių nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo [10].

Pagrindinis įstatyme įtvirtintos nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirties tikslas – nurodyti teismams, kokių esminių nuostatų jie privalo laikytis, skirdami bausmes ar auklėjamojo poveikio priemones nepilnamečiams.

Visi išvardyti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirties elementai iš esmės konkretina pagrindines baudžiamosios teisės funkcijas (bendrosios prevencijos, informacinę, represinę, individualiosios prevencijos), kurios negali būti paneigtos jokia atsakomybės išskirtinumu. Reikėtų manyti, kad įstatymų leidėjas, nurodydamas nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtį, turėjo omenyje ne apskritai nepilnamečių bau-

džiamosios atsakomybės, bet nepilnamečiams taikomų bausmių ir auklėjamojo poveikio priemonių sistemos bei kitų jiems įstatyme numatytų bendrosios taisyklės išimčių paskirtį (pavyzdžiui, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės, bausmės vykdymo atidėjimo, teistumo terminų sutrumpinimo ir kt.) [10].

II. Nepilnamečiams paskirtų baudžiamųjų teisinių sankcijų paskirtis labiausiai atsiskleidžia bausmės skyrimo procese⁴. Skirdamas bausmę, teismas privalo įvykdyti BK 54 straipsnio 2 dalies reikalavimą – atsižvelgti į: 1) padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį; 2) kaltės formą ir rūšį; 3) padarytos nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus; 4) nusikalstamos veikos stadiją; 5) kaltininko asmenybę; 6) asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formą ir rūšį; 7) atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes. Kartu įstatymų leidėjas nurodė, kad tais atvejais, jeigu straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui, teismas, vadovaudamasis

⁴ Bausmė yra vienas iš dorovinio auklėjimo metodų, kuriuo siekiama koreguoti netinkamą asmens elgesį. Metodo esmė – asmens nubaudimas, t. y. negatyvių poveikio priemonių taikymas, taip atgrasant jį ir kitus asmenis nuo vėlesnių nepageidaujamo elgesio apraiškų. Tuo baudimo metodas iš esmės skiriasi nuo paskatinimo metodo, kuriuo teigiamai besielgiančiam asmeniui suteikiamos tam tikros teisės arba privilegijos, taip akinant jį ir toliau elgtis teisėtai. Žymus britų filosofas H. L. A. Hartas konceptualių požiūriu bausmę apibūdino tokiais težėmis: 1) bausmė turi būti lydima skausmo arba kitokių padarinių, kurie paprastai laikomi nemalonūs; 2) ji turi būti skirta už teisės normų pažeidimus; 3) ji turi būti taikoma tikram arba numanomam teisės normų pažeidėjui už jo padarytą veiką; 4) ją sąmoningai turi taikyti kiti asmenys; 5) ji turi būti skiriama ir vykdoma teisinės sistemos įgalios valdžios, kurios atžvilgiu ir buvo padarytas teisės pažeidimas [6, p. 4–5]. Pažymėtina, kad baudžiamosios teisės doktrinoje ir baudžiamuosiuose įstatymuose laikomasi nuostatos, jog bausmės paskirtis – tai galutinis rezultatas, kurio siekia valstybė nustatydamą ir taikydama bausmes. Bausmės paskirtį sudaro valstybės nustatytų bausmės tikslų nuosekli sistema.

bausmės paskirtimi, gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę (BK 54 str. 3 d.).

Visus bendruosius bausmės skyrimo pagrindus galima suskirstyti į tris grupes:

- 1) nuostatos, nurodančios, kad skiriama bausmė turi atitikti įstatymo reikalavimus;
- 2) nuostatos, skirtos bausmei individualizuoti;
- 3) nuostatos, įtvirtinančios teisingumo principo viršenybę.

Pirmoji grupė nuostatų nurodo, kad skiriama bausmė turi atitikti baudžiamąjį įstatymo reikalavimus:

- a) bausmė gali būti paskirta tik asmenims, pripažintiems kaltais padarius nusikalstamą veiką,
- b) teismas skiria bausmę pagal BK specialiosios dalies straipsnio, numatančio atsakomybę už padarytą nusikaltimą ar baudžiamąjį nusizengimą, sankcijoje nurodytas ribas;
- c) teismas, skirdamas bausmę, vadovaujasi BK bendrosios dalies nuostatomis.

Pažymėtina, kad bausmės diferencijavimo galimybės yra nustatytos pačiame baudžiamajame įstatyme, atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo pobūdį. Antai BK 11 straipsnyje nurodyta, kokie nusikaltimai yra nesunkūs, apysunkiai, sunkūs ar labai sunkūs, o BK 12 straipsnyje – kokios nusikalstamos veikos yra baudžiamieji nusizengimai. Teismas pagal įstatyme nustatytus objektyviuosius ir subjektyviuosius nusikaltimo ar baudžiamąjį nusizengimo sudėties požymius juridiskai įvertina nepilnamečio veiką, nurodo atitinkamą BK straipsnį, kuriame yra numatyti šie požymiai. Tai yra viena iš svarbiausių tinkamos bausmės paskyrimo prielaidų, nes tik padarytai veikai pritaikyta baudžiamąjį įstatymo normos sankcija nustato, kokia bausmės rūšis ir kokio dydžio gali būti skiriama už tos nusikalstamos veikos padarymą. Baudžia-

mojo įstatymo požiūriu sankcija yra įstatyme numatytos bausmės skyrimo riba, nes teismas neturi teisės paskirti joje nenumatytos bausmės rūšies bei peržengti joje numatytą maksimalų laisvės atėmimo bausmės dydį. Pažymėtina, kad kitų bausmių minimalūs ir maksimalūs dydžiai (iš jų ir laisvės atėmimo bausmės ribos, kai ji skiriama nepilnamečiams vadovaujantis nusikalstamų ir nuosprendžių sutapties taisyklėmis) nustatomi BK bendrojoje dalyje.

Kaip minėta, skirdamas bausmę nepilnamečiui, teismas vadovaujasi dviejų rūšių baudžiamosios teisės normomis: specialiosios dalies straipsnio sankcija ir bendrosios dalies normomis, detalizuojančiomis sankcijos taikymą. BK bendrojoje dalyje yra pateikta bausmės sąvoka, nurodyta jos paskirtis, numatytos bausmių sistemos, apibrėžtas atskirų bausmės rūšių turinys, nustatyti minimalūs ir maksimalūs jų dydžiai nepilnamečiams ir reglamentuojami jų skyrimo bei kiti su bausme susiję klausimai, pavyzdžiui, maksimalus skiriamų bausmių skaičius ir pan. Taigi sprenddamas bausmės rūšies ir jos dydžio parinkimo klausimus, teismas remiasi specialiosios dalies sankcija, o nustatydamas minimalias ar maksimalias ribas atsižvelgia į bendrosios dalies normų reikalavimus.

Antrosios reikalavimų grupės nuostatos skirtos bausmei individualizuoti: skirdamas bausmę teismas atsižvelgia į padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį, kaltės formą ir rūšį, padarytos nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus, nusikalstamos veikos stadiją, nepilnamečio kaltininko asmenybę, asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formą ir rūšį, atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes. Pažymėtina, kad tuo atveju, kai kuri nors iš paminėtų nuostatų yra privalomas nusikalstamos veikos sudėties požymis, pavyzdžiui, bendrininkavimas išžaginant (BK 149 str. 2 d.), motyvas, tikslas ir pan., skiriant bausmę ji negali būti baus-

mės griežtinimo pagrindu. Nurodydamas šių aplinkybių svarbą, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas 2003 m. birželio 20 d. nutarime Nr. 40 „Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžių surašymą“ 3.1.12 punkte akcentavo, kad „Nuosprendyje teismas nurodo bausmės, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonės skyrimo motyvus (BPK 305 str. 1 d. 4 p.). Motyvuodamas konkrečią bausmę teismas nuosprendyje aprašo byloje nustatytas BK 54 straipsnio 2 dalyje nurodytas aplinkybes, įvertina kiekvienos iš jų reikšmę ir nurodo, kurios ir kaip nulemia bausmės rūšį ir dydį. Be to, motyvuodamas bausmę nepilnamečiui teismas nuosprendyje nurodo, kokią įtaką bausmei turi BK 91 straipsnio 2 dalyje nurodytos aplinkybės. Skirdamas bausmę, teismas neatsižvelgia į tokias aplinkybes, kurios įstatyme numatytos kaip nusikalstamos veikos sudėties požymis ir panaudotos šiai veikai kvalifikuoti. Kai nusikalstama veika buvo nebaigta, teismas nuosprendyje visada įvertina, kiek nusikalstamas ketinimas įgyvendintas, priešastis, dėl kurių veika nebuvo baigta (BK 57 str.), ir nurodo, kaip individualizuoja bausmes bendrininkams pagal jų dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formą, rūšį, vaidmenį ir pobūdį (BK 58 str.)“ [13, p. 206].

Vienos svarbiausių iš minėtų antros grupės reikalavimų nuostatų yra aplinkybės, parodančios:

- 1) padaryto nusikalstimo ar baudžiamojo nusižengimo pavojingumo laipsnį;
- 2) nepilnamečio kaltininko asmenybę.

Visos kitos aplinkybės yra ne mažiau reikšmingos, tačiau jos iš esmės konkretina ir papildo šių dviejų aplinkybių turinį. Pavyzdžiui, kaltės rūšis ir forma apibūdina veikos pavojingumą, bet kartu atskleidžia nepilnamečio kaltininko asmenybės turinį, jos kryptingumą. Antai vienaip gali būti vertinama jo veika sunkiai sužalojus žmogų

dėl neatsargumo (BK 137 str. 1 d.) ir visiškai kitaip teismas vertins tiesiogine tyčia iš chuliganiškų paskatų nepilnamečio padarytą sunkų sveikatos sutrikdymą (BK 135 str. 2 d. 8 p.).

Prof. V. Piesliakas apibūdindamas veikos pavojingumą rašo: „Veikos pavojingumas <...> parodo veikos esmę, paaiškina, dėl ko žmogaus poelgis visuomenėje netoleruojamas ir pripažįstamas nusikalstamas“ [12, p. 117]. Konkretaus nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo pavojingumo laipsnis kiekvienoje byloje paaiškėja išanalizavus padaryto nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėties objektyviuosius ir subjektyviuosius elementus (objektas, dalykas, objektyvioji pusė, subjektas ir subjektyvioji pusė) bei jų būtinuosius ir fakultatyviuosius požymius⁵. Pažymėtina, kad padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį lemia ne vienas, bet keli kriterijai. Veikos pavojingumas priklauso nuo to, kokį baudžiamąjį įstatymu saugomą gėrį pažeidė nepilnametis, t. y. koks lyginamasis kėsಿನimosi objekto ir dalyko vertingumas, taip pat vienuose žalų dydis, kaltės laipsnis, nusikaltimo padarymo vieta, laikas ir kt. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas 1999 m. gruodžio 23 d. nutarime Nr. 23 „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“ pažymėjo, kad, vertindamas konkretaus nusikaltimo pavojingumo laipsnį, teismas atsižvelgia į kėsಿನimosi dalyko vertingumą, nusikaltimo padarymo būdą, laiką, vietą, panaudotus įrankius ar priemones nusikaltimui padaryti, padarytos žalos dydį ir mastą, bendrininkavimo formą, nusikaltimo tikslus ir motyvus [11, p. 381–389].

⁵ Nusikaltimo sudėtis – tai teisinis nusikaltimo apibūdinimas, kuriame įtvirtinti nusikaltimo esmę, pobūdį ir pavojingumą atskleidžiantys požymiai. Baudžiamojo nusižengimo sudėtis – tai teisinis baudžiamojo nusižengimo apibūdinimas, kuriame įtvirtinti baudžiamojo nusižengimo esmę, pobūdį ir pavojingumą atskleidžiantys požymiai.

Trečiosios grupės nuostatos nurodo teisingumo principo svarbą. Tai visų pirma atspindi numatyta galimybė paskirti švelnesnę bausmę, vadovaujantis bausmės paskirtimi, jei straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui.

Pažymėtina, kad teisingumo sampratos filosofijoje ir teisėje nagrinėjamos šimtmečius. Tačiau ir šiandien nėra nekontroversišku, konkrečių teisingumo sampratos sąvokų. R. Dworckinas labai taikliai pastebėjo, kad „Mūsų ginčai dėl teisingumo yra pernelyg sudėtingi, ir dabar šioje srityje esama pernelyg daug skirtingų rūšių teorijų“ [19, p. 86]. Baudžiamosios teisės doktrinoje bendros nuomonės apie teisingumo principą ir teisingą bausmę taip pat nėra. Viena vertus, dažnai teigiama, kad bausmė teisinga tada, kai ji proporcinga (t. y. bausmės griežtumas atitinka padaryto nusikaltimo pavojingumą ir kaltininko asmenybę) ir ji paskirta laikantis visų baudžiamojo įstatymo reikalavimų, t. y. ji priklausys nuo padaryto nusikaltimo, bus visiems vienodą nusikaltimą padariusiems asmenims vienoda. Antra vertus, akcentuojama (ypač vertinant bausmės skyrimą nepilnamečiams), kad kiekviena nusikalstama veika yra savita, ją sudaro savitas sudėties požymių derinys, taip pat ją padariusio asmenybė, todėl paskirta bausmė turi atspindėti individualius kaltininko bruožus ir atsižvelgti į jo resocializacijos galimybes.

Lietuvos baudžiamojoje teisėje, vertinant teisingumo principo įgyvendinimą skiriant bausmę, pastaruoju metu išryškėjo dvi pozicijos.

Antai V. Piesliakas, apibūdindamas teisingumo principą pagal BK 54 straipsnio 3 dalį, teigia: „Teisingumas, kaip teismo veikla nagrinėjant baudžiamąsias bylas ir skiriant bausmes ir baudžiamojo poveikio priemones, traktuojamas taip: teisinga bausmė – tokia bausmė, kuri paskirta tinkamai atsižvelgus į padarytos

nusikalstamos veikos sunkumą, padaryto nusikaltimo ypatumus, kaltininko padarytos veikos subjektyviuosius požymius (kalbę, motyvus), jo asmenybę, ir jos skyrimas nepažeidžia Baudžiamojo kodekso normų. Tai pagrindinis teisingumo aspektas. Jei to nebus, nei kaltininkas, nei visuomenė nesupras, kad teismas byloje įvykdė teisingumą“ [12, p. 102]. Taigi autorius sutelkia dėmesį į pagrindines paradigmas – a) būtinumą laikytis visų baudžiamojo įstatymo nuostatų, b) šias nuostatas taikyti visiems asmenims vienodai, priklausomai nuo padarytos nusikalstamos veikos sunkumo, padaryto nusikaltimo ypatumų, kaltininko padarytos veikos subjektyviųjų požymių (kaltės, motyvų), jo asmenybės.

G. Švedas savo darbuose aiškaus teisingumo principo apibrėžimo nepateikia. Jis taip pat kaip ir V. Piesliakas pabrėžia baudžiamųjų įstatymų nustatytą valstybės pasirinktos baudžiamosios politikos strategijos tikslų įgyvendinimą – „tai įstatymo taikymas pagal įstatymų leidėjo valią. <...> Nusikaltimą padariusiam asmeniui turi būti paskirta teisinga bausmė, todėl šis procesas yra vienas iš sudėtingiausių ir svarbiausių baudžiamosios teisės įgyvendinimo stadijų“. Kartu autorius pabrėžia, kad bausmės skyrimas yra retrospektyvus padaryto nusikaltimo įvertinimas ir perspektyvi prevencijos prognozė, todėl, jo nuomone, „pagrindinis kriterijus teismui parenkant bausmės rūšį ir jos dydį turėtų būti nusikaltimą padariusio kaltininko asmenybė ir atsakomybę sunkinančios ir lengvinančios aplinkybės. <...> Bausmės skyrimas nėra savitikslis: ji skiriama siekiant baudžiamajame įstatyme numatytų bausmės tikslų, kurių objektas yra žmogus. Šiuo atveju bausmė gali pasiekti jai keliamus tikslus tik kai ji bus individualizuota, t. y. paskirta atsižvelgiant į kaltininko asmenybės bruožus ir resocializacijos poreikius“ [14, p. 78–79].

Taigi abu autoriai aiškiai teikia prioritetą teisingai taikyti baudžiamąjį įstatymą. Tačiau

esminis pradžios pozicijų skirtumas yra tas, kad V. Piesliakas skiriant bausmę akcentuoja teisingo asmens nubaudimo už padarytą nusikalstamą veiką būtinumą, o G. Švedas į bausmės skyrimą žvelgia ne tik kaip į asmens nubaudimo galimybę, bet labiau kaip į jo resocializacijos būtinumą.

Įgyvendinant nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę abu šie požiūriai turi racionalumo, nes ragina atsižvelgti ne tik padarytos nusikalstamos veikos pavojingumą, kalbę, lengvinančias bei sunkinančias ir kitas reikšmingas bylos aplinkybes, bet ir teisingai įvertinti nepilnamečio asmenybę. Vis dėlto manytina, kad nepilnamečiui skiriama bausmė gali būti teisinga tik tada, kai ji bus pakankamai veiksminga ir kartu užtikrins jo asmenybės resocializaciją. Todėl atlikdamas baudžiamajoje byloje visus su nepilnamečiais susijusius veiksmus, teismas pirmiausia turėtų atsižvelgti į tai, kas jiems geriausia. Teisės literatūroje, vertinant nepilnamečių padarytas nusikalstamas veikas, daug dėmesio yra skiriama jų fizinės brandos, socialinio patyrimo, kognityvios raidos problemoms. Dažniausiai siūloma juos traktuoti kaip asmenis, kuriems būtina globa ir priežiūra [17; 20].

Taigi įstatyme įtvirtinta nuostata, kad „jeigu straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui, teismas, vadovaudamasis bausmės paskirtimi, gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę“, *inter alia* reiškia, kad teismas, įvertinęs veikos pavojingumą ir visas kitas bylos aplinkybes, nepažeisdamas asmenų lygybės įstatymui principo, ir padaręs išvadą, kad nepilnamečiui konkretaus straipsnio sankcijoje numatyta švelniausioji bausmė yra per griežta (nėra teisinga), gali motyvuotai skirti švelnesnę, negu įstatymo numatytą, bausmę.

Ši taisyklė iš dalies koreguoja bausmės skyrimui skirtų normų turinį, kai konkrečioje byloje kaltininkui būtina nustatyti kitokias indi-

vidualizuotas bausmės ribas. Pažymėtina, kad teisingumo principas taikomas vadovaujantis ne vien konkrečių BK 41 straipsnio ir 54 straipsnio nuostatų turiniu, bet ir atskleidžiant platesnį BK teisinį kontekstą.

Išvados

1. Pagrindinis kriterijus, padedantis patikrinti, ar įstatymų leidėjas, įtvirtindamas nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės nuostatas, ir teismas, individualizuodamas jiems taikomas poveikio priemones, nepažeidžia tam tikrų teisinių standartų, yra esminiai baudžiamosios teisės principai: teisingumo, humaniz-

mo, būtinos ir tinkamos intervencijos nepilnamečiams proporcingumo, teisėtumo, kalto asmens atsakomybės ir *nullum crimen, nulla poena sine lege*.

2. Nepilnamečiams paskirtų baudžiamųjų teisinių sankcijų paskirtis labiausiai atsiskleidžia bausmės skyrimo procese. Visus bendruosius bausmės skyrimo pagrindus galima suskirstyti į tris grupes:

- 1) nuostatos, nurodančios, kad skiriama bausmė turi atitikti įstatymo reikalavimus;
- 2) nuostatos, skirtos bausmei individualizuoti;
- 3) nuostatos, įtvirtinančios teisingumo principo viršenybę.

LITERATŪRA

1. Valstybės žinios. 2003, Nr. 57-2552.
2. Valstybės žinios. 1993, Nr. 70-1320.
3. Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 105-3318.
5. Hassemer W. Perspektiven eines künftigen Strafrechts // Teisė. 2000, Nr. 36.
6. Hart H. Punishment and Responsibility. Vilnius, 1968.
7. Starkov O., Milyukov S. F. Punishment: Criminal Law and Penological Analysis. St. Petersburg, 2001.
8. Kelsen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius, 2002.
9. Kūris E. Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje // Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje: konferencijos medžiaga. Vilnius, 2002.
10. Drakšienė A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse // Teisė. 2003, Nr. 48.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1999 m. gruodžio 23 d. nutarimas Nr. 23 „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“ // Teismų praktika. 1999, Nr. 12.
12. Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Vilnius, 2006.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimas Nr. 40 „Dėl teismų praktikos taikant baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžių surašymą“ // Teismų praktika. 2003, Nr. 19.
14. Švedas G. Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvoje 1995–2004 metais // Teisė. 2005, Nr. 56.
15. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas, priimtas 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinėje įgaliotųjų atstovų konferencijoje, skirtoje Tarptautinio baudžiamojo teismo įsteigimui // Valstybės žinios. 2003, Nr. 49-2165.
16. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius 1991.
17. Шелл Д.Ф. Криминология. 3-е международное издание. Питер, 2003.
18. Жидков О А История государства и права зарубежных стран. Москва, 1999.
19. Dworkin R. Teisės imperija. Vilnius, 2005.
20. Böhm A. Einführung in das Jugendstrafrecht. 3. Auflage. München, 1996.

THE NATURE OF CRIMINAL LEGAL SANCTIONS IMPOSED ON JUVENILES

Romualdas Drakšas

Summary

The article focuses on the nature of criminal legal sanctions imposed on juveniles and analyses it in the context of the need to insure the implementation of three fundamental principals of criminal law namely equity, humanism, proportionality of necessary and adequate intervention, legitimacy, liability of responsible person, *nullum crimen, nulla poena sine lege*. All the principles mentioned above are considered to be the substance of law, core ideas that determine the nature and purpose of criminal responsibility of juveniles.

Thus, the principles are considered to be the criterion that helps to examine whether the legislator setting the provisions of criminal liability of juveniles or the court individualizing sanctions imposed on juveniles does not contravene particular legal standards.

The purpose of legal sanctions imposed on juveniles is revealed best when a punishment is imposed. The court imposing a punishment must fulfill the requirements indicated in Article 54 Part 2 of the Criminal Code of Lithuania, that is to take into account: 1) degree of dangerousness of committed cri-

minal act; 2) form and type of guilt; 3) motives and purposes of committed criminal act; 4) phase of criminal act; 5) delinquent's personality; 6) form and type of participation of a person as an accomplice in the criminal act; 7) extenuating and aggravating circumstances. Herewith the legislator points out that in the case when the imposition of a penalty indicated in a sanction of an article of the Criminal Code would be inconsistent with the principle of equity, the court is entitled to impose a milder punishment by a motivated decision taking into account the purpose of a penalty (Article 54 Part 3 of the Criminal Code of Lithuania).

Furthermore, all the general grounds of imposition of a penalty can be divided into three groups:

1. Provisions, indicating that a penalty imposed on a person must be consistent with legal requirements;
2. Provisions, designed for individualization of a penalty;
3. Provisions, setting the supremacy of the principle of equity.

Įteikta 2006 m. birželio 26 d.

Prūmta publikuoti 2006 m. birželio 27 d.